

О. А. Савенко,
аспірант кафедри національної безпеки,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ЧИННИК ПРОТИДІЇ ПОЛІТИЧНОМУ РАДИКАЛІЗМУ

O. Savenko,
graduate student of department of national safety of the National academy
of state administration at President of Ukraine, Kyiv

CIVIL SOCIETY AS A FACTOR OF COUNTERACTING POLITICAL RADICALISM

У статті проаналізовано розвиток громадянського суспільства з позиції вирішення проблеми політичного радикалізму. Розглянуто елементи громадянського суспільства та рівень їхнього розвитку в нашій державі. Проведено аналіз подій в Україні, які спровокували прояви політичного радикалізму в суспільстві. Наведено необхідні заходи, які б забезпечили належний розвиток громадянського суспільства.

The article analyzed the development of civil society from the standpoint of solving the problem of political radicalism. Researched elements of civil society and their level of development in our country. Analysed of events in Ukraine, which provoked emergence political radicalism in society. Proposed necessary steps that would ensure the proper development of civil society.

Ключові слова: громадянське суспільство, радикалізм, політичний радикалізм, політичні сили, суспільство, засоби масової інформації, державна політика.

Key words: civil society, radicalism, political radicalism, political power, society, media, public policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Без розвиненого громадянського суспільства, зокрема без створення належних умов для забезпечення свободи думки і слова, вільного вираження поглядів і переконань, свободи об'єднань, зборів, участі громадян в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні, держава не створить можливостей для європейської інтеграції та сталого розвитку.

Суспільна свідомість українців характеризується високим ступенем невдоволення владою. Це зумовлено недостатнім рівнем розвитку недержавних інститутів, їхньою неспроможністю представляти права та інтереси громадян в органах державної влади й місцевого самоврядування та впливати на прийняття органами державної влади рішень, що стосуються життя суспільства і держави.

Через неспроможність реалізувати свої права та інтереси через інститути громадянського суспільства громадяни вдаються до радикальних політичних засобів досягнення своїх цілей. У зв'язку з цим прослідковується певна залежність рівня політичної радикалізації суспільства від рівня розвитку інститутів громадянського суспільства.

Враховуючи вищезазначене, існує необхідність дослідження громадянського суспільства, встановлення взаємозв'язків між ним та політичного радикалізму з метою вироблення дієвих механізмів протидії в інтересах забезпечення національної безпеки держави.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанню розвитку громадянського суспільства приділяє увагу значна кількість науковців (М. Рудич, О. Чувардинський, М. Бойчук, Ю. Якименко, М. Гурицька, Л. Новоскольцева та ін.)

Важливим є досвід зарубіжних вчених, які досліджували громадянське суспільство (А. Штюдемани, В. Тисманеану, Е. Шидс, Е. Геллер), особливої уваги заслуговують праці російських науковців (О. Орлова, А. Беляєва).

Досліджуючи феномен громадянського суспільства, важко не звернути увагу на роботи, в яких досліджується правовий аспект цього явища (Ю. Тодика, П. Любченка, В. Селіванов)

ЦІЛІ СТАТТІ

Цілі статті: дослідити поняття громадянського суспільства та виявити взаємозв'язки суспільства даного типу з таким явищем, як політичний радикалізм з метою вироблення дієвих механізмів протидії йому в інтересах забезпечення національної безпеки держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Громадянське суспільство є основою суспільних відносин, а його становлення відбувається в тісному зв'язку зі становленням правової, соціальної, демократичної держави. "Громадянське суспільство — суспільство зрілих громадян із високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини. Це суспільство вільних громадян, яке вільне від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага. Сутність громадянського суспільства полягає в забезпеченні законних прав людини" [1, с. 14].

Громадянське суспільство має певну специфіку, коли йдеться про так звані "посткомуністичні" країни, до числа яких належить і Україна. Частина теоретиків, передусім вихідців зі Східної Європи, визнавали існування в цих країнах елементів громадянського суспільства і за умов панування комуністичних режимів. На думку В. Тисманеану, громадянське суспільство за умов тоталітаризму включало "незалежні об'єднання, професійні асоціації, релігійні інституції, правозахисні, екологічні і пацифістські рухи, а також інші об'єднання, які мають на меті звільнення індивіда від всеохоплюючої офіційної ідеології" [3, с. 90].

Зважаючи на те, що незалежні від держави громадські рухи та організації практично в усіх посткомуністичних країнах відіграли значну, якщо не вирішальну роль у поваленні тоталітарних режимів, саме цим структурам у політичній науці країн Східної Європи було відведене пріоритетне місце як головним інститутам громадянського суспільства.

Водночас подальший розвиток суспільно-політичних процесів у цих країнах засвідчив, що не менш важливу роль у демократичних трансформаціях відіграє такий чинник, як політична культура громадян. Адже повноцінне громадянсь-

ке суспільство є можливим лише як результат "визрівання" громадянина, поступового формування демократичної політичної і правової культури народу. Як зазначає відомий дослідник громадянського суспільства Е.Геллнер, "люди є продуктом культури. Вони формуються всередині культури й тому не можуть підійти до неї ззовні, щоб обрати собі підходяще суспільство" [4, с. 73].

Про важливість розвитку громадянського суспільства зазначає О. Чувардинський вказуючи, що чим більш розвинутим є громадянське суспільство, тим легше громадянам захищати свої інтереси, тим більшими є їхні можливості щодо самореалізації в різних сферах суспільного життя і тим меншою є небезпека узурпації політичної влади тими чи іншими її органами або окремими особами. Відстоюючи матеріальну й духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності захисту приватних і суспільних інтересів людей, громадянське суспільство активно сприяє процесам політичної демократизації, набуття державою ознак держави правової. Рівновага між громадянським суспільством і державою є важливим фактором стабільного демократичного розвитку, а порушення її веде до гіпертрофії владних структур, відчуженості і політичного безсилля народу [2, с. 12].

Тому, розглядаючи сучасний стан громадянського суспільства в Україні, необхідно розглядати як рівень розвиненості інститутів громадянського суспільства, так і стан громадянської культури, зокрема, рівень громадської активності населення країни.

Якщо узагальнити різні визначення, то можна виокремити основні риси громадянського суспільства. Таке суспільство характеризується:

- наявністю розвинутої мережі різноманітних відносин між рівними, автономними в своїх діях суб'єктами (окремими громадянами та соціальними групами), які здійснюються без посередництва держави;

- існуванням суспільних інститутів (громадських організацій, профспілок, структур місцевого самоврядування, незалежних ЗМІ та ін.), які відображають увесь спектр інтересів громадян та соціальних груп, захищають їх у сферах з державою;

- усталеною системою цінностей, в основі якої лежать цінності суспільного активізму, моральної й економічної автономії індивіду, сприйняття суспільства як самоцінності.

На думку М. Гурицької, основними ознаками розвинутого громадянського суспільства мають бути: наявність правової держави, оскільки розвинене громадянське суспільство передбачає існування демократичної правової держави, яка покликана задовольняти й захищати інтереси та права громадян; конкурентна ринкова економіка, яка передбачає, що громадянське суспільство зазнає значного впливу приватних економічних інтересів, але з іншого боку розвинуте громадянське суспільство може стати союзником успішних ринкових відносин, що сприятиме стабілізації державної політики, перерозподілу фінансових та інформаційних потоків; формування середнього класу, що стане соціально-економічним підґрунтям та опорою громадянського суспільства; ефективне соціальне партнерство, яке має забезпечувати нормальний режим праці й відпочинок, досягати консенсусу з питань забезпечення зайнятості, створення додаткових робочих місць, організації оплачуваних громадських робіт, захисту населення від безробіття тощо; партнерські відносини між державною владою та громадянським суспільством, які повинні посилити процес демократизації органів влади, розвиток, зміцнення та налагодження співробітництва з інститутами громадянського суспільства; активна участь громадян у прийнятті рішень, що забезпечило б залучення їх для громадського контролю, через інституції громадянського суспільства, як організованої форми впливу на державну владу; прозоре державне фінансування діяльності організації громадянського суспільства; незалежне інформаційне середовище (ЗМІ, свобода слова, Інтернет) обов'язком якого має бути всебічне та об'єктивне висвітлення різноманітних подій в країні та за її межами, створення такого інформаційного простору, при якому б вільно формувалися найрізноманітніші погляди в суспільстві [8, с. 9].

Стан розвитку громадянського суспільства в Україні відслідковується багатьма міжнародними організаціями, які щорічно готують відповідні експертні звіти. Так, у червні 2013 р. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID)

в межах дослідження "Індексу сталості неурядових організацій" (CSOSI) опублікувала звіт щодо стану розвитку громадянського суспільства в Україні за попередній рік. Цей рейтинг базується на шкалі від 1 до 7, де 1 показує його розвинутий рівень та 7 відповідає низькому рівню [5].

Рівень розвитку громадянського суспільства в Україні оцінений експертами організації вище ніж у 2011 р. (3,5 бали), відповідний показник склав 3,4 бали. Прогрес в рейтингу був спричинений тим, що у 2012 р. були прийняті нові закони і правила, що впливають на правовий статус організацій громадянського суспільства, їх реєстрацію, оперативну та економічну діяльність. Констатується наявність організацій, які задоволені новими правовими умовами, але водночас наголошується, що більшість організацій не знають про новації, або мають сумніви з приводу їх практичної реалізації [5].

Інша міжнародна неурядова організація Freedom House у своєму дослідженні Nations in Transit відзначає, що у 2013 р. більшість основних показників демократичного розвитку України у порівнянні з 2012 р. залишилися незмінними. Цей рейтинг також базується на шкалі від 1 до 7, де 1 найвищий рівень демократичного прогресу, а 7 найнижчий. Зокрема, середній інтегральний показник "демократичного розвитку" у 2013 р. експерти визначили у 4,86 бала, що на 0,04 бала гірший від результату 2012 р. Спад показників був зафіксований у напрямку "Виборчий процес". Інші позиції: "Незалежні медіа", "Національне демократичне управління", "Незалежність судової системи", "Корупція", "Місцеве демократичне управління" та "Громадянське суспільство" — не зазнали суттєвих змін. Зафіксований спад у напрямку "Виборчий процес" укладачі рейтингу пояснюють негативною оцінкою міжнародними спостерігачами останніх парламентських виборів, що відбулися 28 жовтня 2012 р. [6].

Що стосується правових аспектів розвитку громадянського суспільства, то в нашій державі громадянське суспільство розвивалося як незалежний й потужний чинник суспільного поступу. Для цього були ухвалені закони та нормативні акти, які визначали "правила гри у ключових суспільних сферах". Початок був покладений затвердженням у 2012 році Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та Плану першочергових заходів з її реалізації.

Значна увага громадянському суспільству приділяється і у Стратегії національної безпеки України, в якій вказується про необхідність залучення інститутів громадянського суспільства до вироблення та реалізації політики національної безпеки, а також до оцінки її ефективності [7].

Поступово удосконалювалося нормативно-правове забезпечення розвитку громадянського суспільства в Україні у напрямі його подальшого наближення до відповідних європейських стандартів (уведення у дію з січня 2013 року Закону України "Про громадські об'єднання" та інших нормативно-правових актів). Успішно реалізовувалися на практиці норми Закону України "Про доступ до публічної інформації". Налагоджувалася робота громадських рад при органах виконавчої влади та місцевого самоврядування. Сприяла утвердженню відкритості та публічності у процесах державного управління участь України у міжнародній Ініціативі "Партнерство "Відкритий уряд". У різних регіонах держави поширилася практика розробки та прийняття регіональних програм сприяння розвитку громадянського суспільства.

Однак всі ці та інші безсумнівні здобутки, як і еволюційний шлях розвитку громадянського суспільства взагалі, були поставлені під сумнів, а потім, значною мірою нівельовані немотивованим публічно рішенням колишніх очільників української влади відмовитися у кінці листопада 2013 року від підписання на Вільнюському саміті Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. У відповідь на такі кроки влади в Україні розгорнувся масовий протестний громадський рух.

Намір владної верхівки придушити його силовими методами, свідоме уникання реального діалогу з громадянським суспільством та політичною опозицією призвели до розгортання безпрецедентної в новітній історії України широкомасштабної суспільно-політичної кризи. Спроби ж увести у дію закони від 16 січня 2014 р., масові порушення прав та свобод громадян та небачена ескалація насильства з боку зрощених із криміналітетом силових структур, що супроводжувалася численними жертвами серед мирних гро-

мадян, призвели лише до загострення кризи та протистояння між сторонами конфлікту, попри намагання міжнародних посередників урегулювати його мирним шляхом. Виникла реальна загроза самому існуванню Української держави та демократичному вибору українського народу.

На тлі й без того наднизького рівня довіри до органів державної влади, колишні керівники країни своїми злочинними діями проти власного народу остаточно делегітимізували себе, що завдяки подальшому зростанню масової протестної активності й стало основною причиною їх усунення з політичної арени. Таким чином, громадянське суспільство не на словах, а реально довело, що воно здатне виступати надійним гарантом незворотності демократичних перетворень в Україні.

Дотепер до основного кола політичних інститутів громадянського суспільства в Україні потрапляють рухи, ініційовані під чергову виборчу кампанію з метою засвідчити "суспільну підтримку" певного політичного проекту. Тому основний характер взаємодії політичних партій та формально неполітичних громадських рухів визначено нами як політико-маніпулятивний і технологічний, який провокує громадські рухи політичного спрямування на імітацію ідеально типових подібних структур [9, с. 16].

Важко не погодитись з тезою, що громадянське суспільство залежить від держави і не може набути розвинених форм в умовах політичного насильства й тиранії. Через те зворотній зв'язок у стосунках громадянського суспільства і правової держави — дуже важливий [2, с. 13].

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок що належний рівень розвитку громадянського суспільства в значній мірі мінімізує радикальні політичні прояви в суспільстві.

ВИСНОВКИ

Головними ознаками, які характеризують громадянське суспільство в сучасній Україні, є розвиненість його інститутів (різноманітних об'єднань громадян, засобів масової інформації) та рівень громадської активності населення.

Система багатопартійності в Україні перебуває на етапі формування та розподілу політичного простору між партіями. Значна частина політичних партій утворилася та діє не у відповідь на соціальний запит, не як інститути формулювання та просування інтересів широких суспільних верств, а як інструменти (засоби) політичної легалізації і боротьби інтересів окремих груп та осіб. Більшість зареєстрованих партій не виявляють політичної активності та не мають значного впливу на політичні процеси в державі. Тому становлення в Україні повноцінної багатопартійної системи є необхідною передумовою для ствердження громадянського суспільства і має бути предметом його уваги.

Найбільш чисельними та структурованими об'єднаннями громадян України є профспілки. Право на об'єднання у профспілки гарантовано Конституцією України. Профспілковий рух охоплює всі регіони країни, всі галузі економіки, всі форми власності та господарювання.

Чисельність профспілок в Україні має стійку тенденцію до зниження. Водночас, рівень охоплення профспілковим членством в Україні залишається досить високим. Для більшості працюючих профспілкове членство є значною мірою формальним, воно не визначає орієнтацію громадян на солідарний захист своїх соціально-трудова і соціально-економічних прав і інтересів.

Головною проблемою, яка стоїть нині перед профспілками України, є необхідність визначення їх ролі, місця і функцій в новій системі відносин: роздержавлені і децентралізовані профспілки — держава — роботодавці-власники. За таких умов актуальним є пошук нових форм профспілкової роботи, відповідних соціально-економічним і політичним умовам сьогодення.

Громадяни України очікують від профспілок не компромісів з владою і роботодавцями, а реального обстоювання своїх соціально-трудова прав.

Однією з необхідних передумов формування правової демократичної держави та громадянського суспільства в Україні є ЗМІ. Сьогодні в Україні створена і функціонує досить розгалужена мережа друкованих і електронних ЗМІ, яка поки що не відповідає стандартам розвинених країн, проте здатна забезпечити потреби громадян в інформації.

Водночас сьогодні стан забезпечення свободи слова в Україні близький до критичного. Наслідки такого розвитку подій є вкрай небезпечними, оскільки ставлять під сумнів

демократичний розвиток України. Відповідно, проблема забезпечення свободи слова, протидії натиску політичної цензури є питанням номер один у суспільно-політичному розвитку України.

Значний потенціал мають також і політичні партії. Найменшою мірою сприяють розвитку громадській активності населення місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Питання залежності рівня політичної радикалізації від рівня розвитку громадянського суспільства потребує подальшого дослідження з метою розроблення дієвих механізмів забезпечення національної безпеки України.

Література:

1. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку: монографія / За заг. ред. Ф.М. Рудича. — К.: Парламентське видавництво, 2006. — 412 с.

2. Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку: автореф. дис.. д-ра політ. наук: 23.00.02/ О.Г. Чувардинський. — Львів: нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2008. — 31 с.

3. Под редакцией Владимира Тисманяну "В поисках гражданского общества: Независимые движения за мир в советском блоке (Роулдэдж пресс: Нью-Йорк и Лондон, 1990, стр. 85).

4. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники. — М.: Ad Marginem, 1995, с. 190.

5. Індекс сталості Н҂О в Україні у 2012 р. 15 видання — червень 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/2012CSOSI_0.pdf

6. Nations in Transit — Ukraine (2013) // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2013/ukraine#.Ut_NVdLGxko

7. Про Стратегію національної безпеки України Президент України; Указ, Стратегія від 12.02.2007 № 105/2007

8. Основні моделі взаємодії громадянського суспільства і держави: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / М.С. Гурицька; Київ: нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2009. — 16 с.

9. Політичні аспекти становлення громадянського суспільства в Україні: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Л.О. Новоскольцева; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2009. — 20 с.

References:

1. Rudych, F. M. (2006), *Hromadians'ke suspil'stvo v suchasnyj Ukraini: spetsyfika stanovlennia, tendentsii rozvytku [Civil Society in modern Ukraine: specific formation and trends]* Parlaments'ke vydavnytstvo, Kyiv, Ukraine.

2. Chuvardyn's'kyj, O.H. (2008), "Civil society in Ukraine: formation, functioning, development prospects", Ph.D. Thesis, political Science, National University named of Ivan Franko, Lviv, Ukraine.

3. Tysmaneanu, V. (1990), *V poyskakh hrazhdanskoho obschestva: Nezavysymye dvyzhenyia za myr v sovetskom bloke [In search of civil society: independent peace movement in the Soviet bloc]* Routled'zh press, London.

4. Hellner, E. (1995), *Uslovyia svobody. Hrazhdanskoe obschestvo y eho ystorycheskye sopernyky [Conditions of Liberty. Civil society and its historical rivals.]* Ad Marginem/

5. The official site of USAID (2013), "Sustainability Index in Ukraine in 2012 year" available at: http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/2012CSOSI_0.pdf (Accessed 30 May 2014).

6. The official site of organization Freedomhouse (2013), "Nations in Transit — Ukraine" available at: http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2013/ukraine#.Ut_NVdLGxko (Accessed 5 June 2014).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2007), Decree of President of Ukraine "On the Strategy of National Security of Ukraine" available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/105/2007> (Accessed 15 June 2014).

8. Hurys't's'ka, M.S. (2009), "The basic model of interaction between civil society and state", Ph.D. Thesis, political Science, National University named of Taras Shevchenko, Kiev, Ukraine.

9. Novoskol'tseva, L.O. (2009), "Political aspects of civil society in Ukraine", Ph.D. Thesis, political Science, National University named of Yuria Fed'kovycha, Chernivtsi, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.06.2014 р.